

ՏԵՐ-ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ՆԵՐՍԵՍ

(ԱԻ)

ԿԻԼԻԿՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀՌՈՍԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՀԵՆԱԿԵՏ ԺԴ. ԴԱՐԻ
ՍԿՋԲԻՆ

ԺԴ. դարի սկզբին փոխվել էր միջազգային իրադրությունը Կիլիկյան Հայոց պետության համար, որը կանգնած էր մահմեդական հրոսակներից երկիրը փրկելու խնդրի առջև: ԺԳ. դարի վերջերից Կիլիկյան հայկական թագավորությունը պարբերական ասպատակությունների էր ենթարկվում հյուսիսից փոքրասիական սելջուկ թուրքերի, իսկ հարավ-արևմուտքից՝ Եգիպտոսի մամլուքների կողմից: Միանգամայն տրամաբանական էր, որ թշնամիների դեմ պայքարում միայնակ մնացած Կիլիկյան հայկական պետությունը պետք է նոր և հզոր դաշնակիցներ ձեռք բերելու ուղիներ փնտրեր: Հավանական օգնությունը կարելի էր սպասել Եվրոպական պետություններից՝ Հռոմի պապերի միջնորդությամբ:

Միաժամանակ՝ 1291թ. Միջերկրականի արևելյան ափի վերջին հիմնական հենակետ Աքքայի կորստից հետո, կաթոլիկ եկեղեցու ղեկավարների համար Մերձավոր Արևելքում քաղաքական ազդեցություն տարածելն ավելի անհնարին դարձավ: Հռոմի պապերը սկսեցին վերանայել Արևելքում իրենց ունեցած աջակիցների նշանակությունը: 1295թ. մոնղոլական նոր խան Դազանը հռչակեց իր և իր ենթակաների մահմեդական լինելը, իրեն անկախ հայտարարեց Մեծ Խանից¹: Այս իրադարձությունից հետո ոչ միայն ձևական դարձավ 1254թ. հայ-մոնղոլական դաշինքը, այլև դադարեցին մոնղոլական պատվիրակություններ ուղարկվել Հռոմ: Ճիշտ է, պապական ղեկավարող Հովհաննես Մոնտեկորվինացին շուտով մեկնեց Պեկին, սակայն Մեծ Խանն այլևս հետաքրքրված չէր Մերձավոր Արևելքում Եվրոպայի ծրագրերով²: Փաստորեն՝ Աուրբ Երկիրն ազատագրելու գործում որպես դաշնակից Միջերկրականի արևելյան հատվածում մնացել էին միայն Կիպրոսը և Կիլիկյան Հայաստանը:

Այս պայմաններում իշխանության եկան «Եվրոպական արժեքներ քարոզող» մի շարք հայ կառավարողներ, որոնք նախ մեղմ (եկեղեցական աշխարհաժողովներ, եկեղեցու արարողակարգում վտիմխություններ), ապա՝ բիրտ (աքսորներ, բանադրանքներ և այլ բռնություններ) եղանակներով փորձում էին հավատափոխել ազգը: Այս քաղաքակա-նության վառ իրականացնողներից էր Հեթում Բ., որին լիովին աջակցում էր Գրիգոր Է. Անավարզեցի կաթողիկոսը: Վերջինս արդեն մինչև 1287թ. հասցրել էր

խմբագրել Հայսմավուրքը և նրա մեջ մուծել լատին սրբերի վարքեր, գրել էր նաև նրանց նվիրված շարականներ³: Խաչակրաց արշավանքի կազմակերպման խնդրանքով պարբերաբար Եվրոպա էին ուղարկվում տարբեր պատվիրակություններ: Այս անգամ Անավարզեցու ջանքերով Բենեդիկտոս Ը. պապի մոտ ուղարկված հերթական պատվիրակությունը վերադարձավ կրկին նույն հրահանգով՝ «հանել հայ ժողովրդին մոլորությունից»⁴: Ըստ երևույթին, հասկանալով, որ հաջողության հասնելու համար հնարավոր չէ անտեսել նաև Մեծ Հայքի հայությանը, Գրիգոր Անավարզեցին Կոստանդին Կեսարացու գլխավորությամբ պատվիրակություն ուղարկեց Սյունիք, որտեղ կայացած եկեղեցական ժողովը, Ստեփանոս Օրբելյանի գլխավորությամբ, մերժեց միաբանության առաջարկը՝ ասելով. «Հաւան եմք մեք մեր հարսն ի դժոխս իջանել, և ոչ ընդ հոռոմոց յերկինս ելանել»⁵:

Պապականության պահանջ - առաջարկների վերաբերյալ 1304թ. կամ մի վաղ ավելի ուշ Անավարզեցին գրել է իր նշանավոր Թուղթը՝ ուղղված Հեթում արքային, որի թե՛ թվագրման⁶ և թե՛ անգամ իսկության⁷ վերաբերյալ հակասական կարծիքներ կան: Անավարզեցու թուղթը Վատիկանին հնազանդվելու ուղին ապահովող փոփոխությունների ծրագիր է: Այն գրված է մեծ զգուշավորությամբ, խուսափելով հակադեցություններ առաջացնելուց: Թղթի շարադրանքից երևում է, որ պապական քարոզիչները Հեթումին տեղեկացրել են ինչ-որ բանադրանքի մասին, որը ստույգ դժոխք է խոստանում ամբողջ հայ ժողովրդին⁸:

Տեսնելով, որ կաթոլիկ եկեղեցուն զգուշորեն միանալու փորձերն ապարդյուն են՝ Հեթում Հովհաննեսը և Գրիգոր կաթողիկոսն իրենց վճիռը հաստատելու համար որոշեցին հրավիրել եկեղեցական աշխարհաժողով, որն էլ տեղի ունեցավ 1307թ. Ստում: Հայոց եկեղեցու բարձրագույն մարմինն ընդունեց կաթոլիկ եկեղեցու դավանանքը, ծեսը և պապի գերիշխանությունը: Չնայած ժողովրդի զգալի մասը ցույցերով և բողոքներով պահանջում էր չեղյալ հայտարարել այդ որոշումները, կառավարողները ո՛չ միայն իրենց որոշումը քեկանևու մտադրություն չունեին, այլև վճռեցին խաղաղությունը վերահաստատել բռնությամբ: Միայն Մխիթար Ապարանեցու վկայությամբ՝ Օշին արքան 500 հոգու աքսորել է Կիպրոս⁹: Բազմաթիվ հայեր լքեցին Կիլիկիան, մեծապես աճեց գաղթականների թիվը:

Լատինասերների հակառակորդ հոսանքի դժգոհության ամփոփ և ընդհանրական արտահայտությունը ժողովի նախօրեին Կիլիկիայից հեռացած Մովսես Երզնկացու գրած շրջաբերական թուղթն է¹⁰, որում հեղինակը մի շարք հիմնավորումներով ընդդիմանում է ժողովի որոշումներին:

Բռնի կամ խաղաղ բոլոր քայլերն ապարդյուն եղան, ուստի վարձ եղավ 1317թ. Աղանայում հրավիրված նույնաբնույթ երկրորդ աշխարհաժողովում նախորդի որոշումները վերահաստատելու միջոցով լուծել խնդիրը:

Ըստ ամենայնի՝ հայոց վերնախավն անկեղծորեն հավատում էր Հռոմին միաբանելու (հպատակվելու) զնով ռազմական օժանդակություն ստանալու իրական լինելուն։ Թերևս շատ դեպքերում դա պայմանավորված էր նրանց անհեռատեսությանը և մասամբ նաև Եվրոպայում Հռոմի պապի ունեցած փաստական իշխանության գերազնահատմամբ։ Սակայն խնդրի համակողմանի ուսումնասիրման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև քաղաքականություններում երկրորդ կողմի՝ Հռոմի վերաբերմունքը։

Եվրոպայում հոգևոր և քաղաքական իշխանություն հաստատած Հռոմի պապերը հեռատեսորեն գիտակցում էին, որ օգնության խնդրանքով իրենց ուղարկված գրությունները հաջող առիթ են հայոց եկեղեցին ու պետությունը և իրենց հնազանդեցնելու համար։ Վատիկանի աշխարհավար քաղաքականությունը Կիլիկիայում իրականացնելու համար արդեն պարարտ հող էր ստեղծվել դեռևս Լևոն Ա.-ի թագադրումից ի վեր։ ԺԳ. դարի 40-ական թթ. կաթոլիկ քարոզիչներն արդեն թափանցել էին Սեծ Հայք, իսկ նույն դարի երկրորդ կեսին տարանցիկ առևտրով զբաղվող հայերի ջանքերով Եվրոպական մի շարք վայրերում, հատկապես Իտալիայի Հռոմ, Վենետիկ, Բոլոնիա, Պերուջա, Սալերնո և այլ քաղաքներում ստեղծվել էին «Հայոց տներ» ու եկեղեցիներ։ Իսկ ԺԴ. դարի սկզբին Իտալիա տեղավորվեց Կիլիկյան Տավրոսի կամ Սեվ լեռների «Բարսեղյան» միաբանությունը, որն աստիճանաբար կաթոլիկացավ, հետզհետե ծավալվեց ամբողջ իտալիայում և հայ կամ հայկական անունով գոյատևեց մինչև 1650թ.¹¹։

Եվ զարմանալի չէ, որ 1289թ. Արևելք ուղարկված պապական 26 նամակներից 6-ը, իսկ 1291թ. 17-ից 4-ը հասցեագրված են Կիլիկյան Հայաստանի հոգևոր և աշխարհիկ վերնախավին¹²։ Աղեմես Ե. (1303-1314) և Հովհաննես ԻԲ. պապերի օրոք հայերին հասցեագրված նամակների թիվը անցնում է 50-ից¹³։ Այս բոլոր փաստաթղթերի քովանդակությունը հիմնականում նույնն է. պապը շարունակաբար խրախուսում է կամ գովում հայերի կողմից կաթոլիկություն ընդունելուն ուղղված ցանկացած ձեռնարկ, իր «կրտսեր հավատակիցներին» խոստանում ամեն կերպ աջակցել և հորդորում լինել միշտ պատրաստ կազմակերպվելիք խաչակրաց արշավանքին։

Եվ չէ՛ր, որ աշխարհագրորեն մոտ լինելով Եվրոպային և որպես տնտեսության հիմնական ճյուղ ուժեղացող միջազգային առևտուրը, Կիլիկյան հայոց քաղաքական, հոգևոր և տնտեսական վերնախավը պատրաստ էր դավանաբանական հարցերում զիջումներ անելու¹⁴, սակայն Կիլիկիան հնազանդեցնելու պապական քաղաքականության «հաջողությունը» միայն Հեթում Բ.-ի կամ նրան նախորդած հայոց արքաների «վաստակը» չէր։

NERSES TER-VARDANYAN

(IOS)

CILICIAN ARMENIA AS A PROP FOR ORIENTAL POLICY OF ROME IN THE BEGINNING OF XIV CENTURY

At the beginning of the 13th the isolated Cilician Armenian State had to find ways of acquiring new and powerful allies in the struggle against its enemies. The possible aid could be expected from European countries by means of the Popes of Rome. And even though the Europeans lost their last crusader continental base in the East – at Acre, in 1291, the Papacy still had political authority in Europe, and thus the hope for new crusades was not completely lost.

The Popes of Rome, who had the religious and political power in Europe, far-seeing, realized that the letters asking help were a good occasion to subdue the Armenian Church and the State. The Councils of Sis (1307) and Adana (1317) adopted the faith and worship of the Catholic Church, and papal supremacy. The acceptance of such a decision was mostly because of the lack of far-seeing governors in Armenia. But the "success" of Papal policy in subduing Cilicia was not only Hetum I and his precedents' "merit".

It also has to be taken into consideration that a fertile situation had already occurred for realizing the Vatican's hegemonistic politics in Cilicia from the time of crowning Levon I. Starting from 40s of the 13th century the catholic missionaries had already penetrated Armenia Major (Mec Hayk'), and during the 13th-14th centuries the propaganda machine of the Papacy has done his work very well.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Runciman S., A History of Crusades, Cambridge, 1954, vol. III, p. 429:
2. Atiya A.S., The Crusade in the Later Middle Ages, London, 1938, pp. 34-36, 248-252:
3. Ավդալբեգյան Մ., «Յայսմաուրք» ժողովածուները և նրանց պատմագիտական արժեքը, Երևան, 1982, էջ 79-82, տե՛ս Ալիշան Ղ., Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 242, Օրմանեան Մ., Ազգապատում, Էջմիածին, 2001, Բ., «1206:
4. Sicut Pontificia comisio ad rodigendum codicem iuris canonici orientalis. E regestis Vaticanis, alisque fontibus collegit Alosius L. Tautu, vol. V, t. II (ab Innocentio V ad Benedictum XI), Romae, 1954, p. 205-6:
5. Պատմութիւն նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփաննոսի Օրբելեան արքեպիսկոպոսի Սիւնեաց, Թիֆլիս, 1910, էջ 459:
6. Այս փաստաթղթի թվագրման վերաբերյալ տե՛ս Օրմանեան Մ., Ազգապատում, Բ., «1207, հմմտ. տե՛ս Խաչիկյան Լ., Արտազի հայկական

իշխանությունը և Ծործորի դպրոցը, «Բանբեր Մատենադարանի», 1973, թիվ 11, էջ 138-139:

7. Կղենես Գալանոսը հայտնել է, որ Հայոց պատմությունը քննելու համար ինքը հրատարակում է մի բնագիր, որի հիմք - ձեռագիրը 1366թ. գրվել է Սսում: Այս հաղորդման անկեղծությանը և աղբյուրի վավերականությանը կասկածում են Ա. Տեր-Միքելյանը և Մ. Օրմանյանը: Նրանք համարում են, որ բնագիրը կեղծիք է: Սակայն այսօր Սաշտոցյան Մատենադարանում պահվում են մույն բնագիրը պարունակող ևս երկու ձեռագիր, որոնցից առաջինը՝ Հ^թ 2037-ը, 1421թ. գրվել է Կաֆայում, իսկ Հ^թ 7841-ը 1668թ. մախորդից օրինակվել է Նախիջևանի Կեծուկ գյուղում: Անկասկած, սա ամուր կռվան է, որով բացառվում է այն հնարավորությունը, որ այս ձեռագրերն ընդօրինակված լինեն Գալանոսի հրատարակության հիմք՝ «կեղծ» համարված բնագրից:
8. Տե՛ս ՄՄ ձեռ. հմր. 2037, էջ 135բ - 137ա:
9. Ալիշան Ղ., Հայապատում, հատ. Բ., Վենետիկ, 1901, էջ 552: Այս շրջանից սկսած՝ Կիպրոսում գրված հայերեն ձեռագրերի քանակը զգալիորեն աճել է (տե՛ս ԺԴ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց Լ.Ս. Խաչիկյանը, Երևան, 1950թ., էջ 123, 135, 150 և այլն):
10. Այս գործի մի քանի հատվածներ հրատարակված են: Տե՛ս Սամուիլի քահանայի Անեցոյ հաաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 298-299: Գործի մի մասը տե՛ս Տեր-Միքելյան Ա., Սսի և Ատանայի իշխանաժողովը, «Լումայ», 1901, գիրք Ա, էջ 302-16: Գործի ամբողջական հրատարակությունը տե՛ս Պետրոսյան Ե., Մովսես Երզնկացու «Ընդդիմադրություն սակս ջրոյ խառնման ի սուրբ խորհուրդն ի թուին Հայոց ՉԾԸ(1309)» դավանաբանական թուղթը - «Էջմիածին», 1974, Հ^թ 9, էջ 33-42, Հ^թ 10, էջ 49-64:
11. Տե՛ս M.A.v.d. Oudenrijn, Les Constitutions des Frères Arméniens de Saint Basile et Italie-Orientalia Christiana Analecta, t. V, Roma, 1940, էջ 7-10, հմմտ. Ինգլիզիան Վ., Հայ Բարսեղեանց միաբանությունն յԻտալիա ե անոնց սահմանադրութիւնը՝ ըստ Մ. Ա. վ. դ. Ուղենրիյնի, «Հանդես ամսօրեայ», 1948, էջ 426-434:
12. Տե՛ս Tautu, vol. V, t. II, §§ 83, 85, 86, 88, 89, 90, 110, 111, 113, 114:
13. Ibid. vol. VII, t. I, pp. 8-102, t. II, pp. 5-142:
14. Տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Արտագի հայկական իշխանությունը ..., էջ 132: